

RUDOLF HALLER, Institut für Philosophie, Universität Graz

HALLER, R.: The Austrian Philosophy.

Filozofia, 46, 1991, No 3—4, p. 242

The paper gives a brief summary of several previous studies on the history of the Austrian philosophy. The ground thesis defended here is, that there is a genetic explanation of the specific philosophical development on the territory of the old Danube monarchy which makes the origin of the Vienna Circle more easily understood than the other explanations do. From this point of view the paper gives also a survey of the Austrian philosophy.

1. „Myslím si, že je zvlášť ťažké pochopiť rakúsku osobitosť (Grillparzer, Lenau, Bruckner, Labor). Je v istom zmysle *subtílnejšia* než všetko ostatné a jej pravdivosť nie je nikdy len pravdepodobná.“ To sú kryptické slová filozofického antiesencialistu a presvitá z nich viera autora, že jestvuje niečo také ako rakúska osobitosť. Poznámka, ktorú nemožno objasniť z nej samej, pochádza z roku 1929 a jej autorom je Ludwig Wittgenstein.

Problém postihnúť komplexnú subtilnosť rakúskej osobitosti si už niekoľko desaťročí uvedomujú mnohí historici hudby, literatúry alebo umenia, ak máme uviesť len niektorých predstaviteľov dejín ideí. Ja sám tiež neverím v nejakú stálu podstatu národností a príslušníkov podobných zoskupení a zdá sa, že doteraz neuspel žiadny pokus jasne určiť takúto podstatu v hudbe, literatúre alebo vo výtvarnom umení. Znamená to však, že tieto pokusy boli v zásade pomýlené? Zdá sa mi, že vôbec nie. Znamená to len toľko, že to, čo by sme chceli určiť, opísať, je zrejme „ťažké pochopiť“. Má to mnoho dôvodov, počínajúc problémom určiť geografickú príslušnosť, navyše v kontexte vývinu, o ktorom je tu reč; táto podivuhodná ríša tých najväčších napätí a najsubtílnejšej zložitosti praská vo švíkoch a ten zbytok, ktorý tu ostal pod starým názvom, potrebuje tri desaťročia, aby dospel k uznaniu svojej špecifickosti a identity.

Nazdávam sa, že „rakúska filozofia“ je téma, ktorú treba pochopiť ako niečo vznikajúce, niečo, čo ešte len hľadáme. Nasledujúci príspevok sa týka hľadania takéhoto kvázi-nemožného subtilného predmetu, totiž rakúskej filozofie.

2. Zdá sa, že duchovné prúdy sa pokúšajú ozrejmiť a zdôvodniť svoj pôvod v zrkadle dejín. Túto potrebu zdieľa zrejme filozofia so všetkými ostatnými ideovými hnutiami či už praktickej, alebo teoretickej prove-

¹ V tejto štúdii zhŕňam v prehľade niektoré výsledky predchádzajúcich statí. Prítom venujem väčší priestor neznámej než známej predhistórii Viedenského krúžku. K spomínaným statiam pozri (1, s. 313 a n.; 2, s. 77 a n.; 3, s. 137 a n.; 4). K tejto problematike pozri aj vynikajúci doslov k rozhovoru s Neiderom od H. Rutteho v tomto zväzku.

niencie, resp. zamerania. Túto črtu nachádzame nielen v renesanciách a — čo je menej potešiteľné — v reštauráciách, ale aj u takých vedec-kých a umeleckých prúdov, ktoré sa uvoľňujú zo známych tradícií, menia ich alebo by sa ich chceli úplne zbaviť.

S tým súvisí postoj, ktorý chce nové idey akceptovať skôr v rúchu tradícií, t. j. zvykov, než formou alebo interpretáciou náhleho prevratu toho, čo pretrváva. Tak sa práve v stredoveku kryli napríklad všetky logické inovácie autoritou filozofa, t. j. Aristotela, a chránili sa takouto autorizáciou. Príčinou tohto postoja a správania je iste aj fakt, že taký druh vedenia, ako je veda, je odkázaný na tradíciu vedenia. Keby to tak nebolo, musela by každá generácia začínať veľkým pálením učebníc, a vedenie, ktoré ľudstvo nadobudlo v priebehu dejín, vyprodukovať sama zo seba, čo by bol nemožný počin. Uznanie tohto faktu však nie je v protiklade s požiadavkou nepreberať z tradícií nič nekriticky a bez overenia, t. j. s požiadavkou, ktorá nachádza svoj stáročia pretrvávajúci metodologický výraz v karteziánskom programe. Ako však vieme, takéto radikálne programy sa našťastie obmedzujú len na filozofickú oblasť; v každodennom konaní a vo vede sa uplatňujú len zriedka, čo nám napokon radí aj životná múdrosť. Keby sme totiž sami chceli overiť pravdivosť každej vety nejakého systému viery, bola by to nesplniteľná úloha, pretože nie je možné overiť nekonečné množstvo viet. A tak teda preberáme väčšinu z toho, v čo veríme a čo podľa nás vieme, už v procese učenia sa nášho jazyka a v procese zhromažďovania našich poznatkov a v praxi sa uspokojujeme s dôverou v pravdivosť toho, čo sme sa naučili a čo nás naučili.

Ak chceme odhaliť a vysvetliť, prečo sa vyskytuje určitý fenomén, púšťame sa do vysvetľovania zvyčajne s určitým cieľom alebo aj len kvôli vysvetleniu samému. Tento druhý prípad platí vždy vtedy, keď sa jednoducho usilujeme odhaliť, čo bolo, t. j. v našom prípade odhaliť pôvod určitých ideí a teórií.

Prirodzene tu nemôže ísť o to, aby sme zostavili akýsi prehľad filozofických prúdov. Takýto prehľad viac či menej izolovaných ideí a individuálnych koncepcií by si nemohol nárokovať na viac než na výpočet prvkov ľubovoľnej množiny. Bez udania vlastností, ktoré konštituujú množinu, totiž nevieme, čo je vlastne predmetom skúmania. Aj keď máme k dispozícii všetky stavebné prvky nejakej mozaiky, ale nepoznáme typ hlavného konštrukčného princípu, nikdy nemôžeme vedieť, v akom poriadku máme prvky ukladať.

V zmysle takého hlavného princípu by som sa rád pokúsil navrhnúť náčrt genetického vysvetlenia, ktoré umožňuje pochopiť rakúsku filozofiu od jej počiatku vo viac či menej homogénnom vývine. Tento princíp nám ukazuje nielen podstatné črty toho, čo sa nazýva „rakúska filozofia“, ale aj ich špecifickosť vzhľadom k vývinu v ostatnom nemeckom jazykovom priestore a ich dominantnosť v oblasti starej podunajskej monarchie. Na obhájenie takejto hypotézy treba prijať dva predpoklady: po prvé, predpoklad, ktorý hovorí, že aby mohli filozofické idey, tak ako iné

duchovné útvary, účinne pôsobiť, vyžadujú si určitú inštitucionalizáciu. A po druhé, predpoklad, podľa ktorého sú určité idey a koncepcie v istom čase akceptovateľnejšie než v iných obdobiach. Obidva predpoklady spolu vzájomne súvisia. To, že určité koncepcie účinne pôsobia, závisí v mnohých prípadoch od ich tradovania v školách. To, že sa na takýchto miestach vôbec objavujú isté nové idey a navyše nachádzajú odozvu, si zase vyžaduje prijať ďalšie vysvetľujúce princípy. V dejinách vedy sa totiž príliš často stretávame s faktom, ktorý z poznávacieho hľadiska vôbec nie je ľahko pochopiteľný — s tým, že sa „novým“ ideám, hypotézam a teóriám kladie obrovský, ba neúprosný, nepochopiteľný odpor. Za príkladmi ani netreba chodiť veľmi ďaleko; aby sme znázornili silu takýchto rezistencií, stačí pripomenúť Freuda a Einsteina.

Uvedomujem si tiež, že som do veľkej miery vylúčil všetky z hľadiska vedy externé faktory; ide mi len o to, aby som načrtnol východisko skúmania teoretického aspektu, a nie o skúmanie jeho socio-kultúrnych, politických alebo ekonomických podmienok.

3. Aj keď v Rakúsku predmarcového obdobia (1848) existovali lokálne centrá kantovstva, predsa len jedna z hlavných charakteristík rakúskej filozofie spočíva práve v tom, že nikdy nesprevádzala ani nenasledovala Kantov „kopernikovský obrat“. Napriek všetkým idealistickým smerom určuje rakúsku filozofiu jej realistické zameranie. Táto filozofia nadväzuje na predkantovskú tradíciu Leibniza a Huma, čo je rovnako výrazným znakom jej odporu voči Hegelovi. Už pred vznikom deskriptívnej psychológie, t. j. pred Brentanom, nadobúda v školách rakúskej monarchie trvalý vplyv realizmus vďaka vtedy podporovanému herbartizmu a prostredníctvom logického realizmu veľkého Bernarda Bolzana. Obidvaja filozofi, Johann Friedrich Herbart (1776—1841) a Bernard Bolzano (1781—1848), prostredníctvom svojich žiakov podstatne ovplyvnili filozofickú propedeutiku a tým aj utváranie filozofického vedomia v rakúskych školách. Herbart zastával realizmus sveta atómov nezávislého od subjektov a pojmy považoval za jediné predmety poznania, i keď ich možno zdôvodniť až kritickou analýzou. V dôsledku toho sa filozofia chápe najmä ako analýza pojmov, pričom ich genéza sa striktnie oddeľuje od toho, čo je v pojmoch myslené, pochopené. Skrátka, analýza obsahu pojmov a predstáv sa tu odlišuje od otázky ich psychického vzniku. Vznik pojmov je problémom „prírodovedného skúmania“, „pokiaľ toto skúmanie predpokladá všeobecnú, úplne pravidelnú súvislosť javov a pátra po nej triedením faktov, formulovaním opatrných úsudkov, zvážených, overených, oprávnených hypotéz a napokon, kde je to možné, meraním veličín a výpočtom“ (8, s. 185; porovnaj tiež 9). V spomínanom procese sa toto úplne moderné chápanie veľmi skoro rozšírilo.

Bolzano, tento významný logik, filozof a sociálno-revolučný mysliteľ, nadobudol v mnohých smeroch v rakúskej filozofii stály vplyv, hoci väčšinou ťažko postihnuteľným spôsobom a kľukatými cestami, aj keď sotva získal slávu. Jeho socialistické predstavy o podmienkach najlepšieho štá-

tu sú ako myšlienkové podnety rovnako revolučné ako imanentná kritika katolicizmu. I keď bol tento filozof sám od r. 1819 zbavený učiteľského miesta v Prahe, jeho idey mali práve v oblasti podunajskej monarchie vždy určitú odozvu. Osobitne to platí, ako sme už spomenuli, o jeho osnovení logického realizmu, ktorý vyložil najmä vo svojom veľkom diele *Wissenschaftslehre (Vedoslovie)* z r. 1837. V tejto súvislosti treba vyzdvihnúť predovšetkým Bolzanovho najvýznamnejšieho žiaka Roberta Zimmermanna (1824—1898), ktorého filozofická propedeutika sa na celé desaťročia stala učebnicou pre mládež pred vstupom na akademickú pôdu; jej preklad do maďarčiny a taliančiny tiež ukazuje, že tento vplyv sa ľahko rozšíril aj za hranice českého a domáceho rakúskeho prostredia.

Tak ako Herbartovo myslenie, aj Bolzanova filozofická koncepcia stojí v protiklade k nemeckým idealistom. V jeho diele sa nikde nestretávame so subjektivisticko-idealistickou argumentáciou. Rozhodujúcim sa však stalo polozenie základov logického realizmu v učení o vede, čo sa dá vyjadriť princípom, že existujú samostatné predmety, ktoré treba odlišovať od ich jazykových realizácií, ako aj od ich psychických korelátov. Tieto koreláty sú kontingentné a z toho vyplýva, že podľa Bolzana nemusia existovať ani jazykové, ani psychické vyjadrenia predmetov jestvujúcich osebe. Tieto predmety tiež nie sú existujúcimi predmetmi. Keby skutočne existovali, museli by spĺňať dve najzákladnejšie podmienky skutočných predmetov: museli by totiž byť priestorovo a časovo identifikovateľné a podliehať kauzálnemu zákonu. Bolzano obidvoje popiera, tak ako neskôr Twardowski, Husserl a Meinong na jednej strane a Frege na druhej strane.

V prípade predmetov logiky či presnejšie logických predmetov môžeme rozlíšiť dve triedy: predstavy osebe a výroky osebe. Čo je výrok osebe, to možno dobre ozrejmiť Fregeho koncepciou myšlienky. Pod „myšlienkou“ chápe Frege objektívny obsah myslenia, skrátka zmysel označovacej vety. Výroky osebe môžu byť podobne ako myšlienky vo Fregeho zmysle vyjadrené jazykovými znakmi rozličných jazykových systémov. Čo je ale rovnako vlastné viacerým takýmto znakom, t. j. objektívny obsah alebo myšlienka, to je výrok osebe. Predstavy a výroky osebe sú postihnuteľné psychickými aktami, môžu byť teda rovnako vlastné mnohým psychickým aktom.

Pozadie tejto dobre premyslenej koncepcie tvorí, prirodzene, Leibnizovo učenie o *vérités de fait* a *vérités de raison*. Lenže Bolzano nikde nenaznačuje, že by sa touto myšlienkou slepo riadil, skôr je pre neho príznačné úplne iné chápanie právd osebe, ktoré vôbec nie je viazané na existenciu boha.

4. Nemožno sa vôbec diviť, že Bolzanove idey museli byť známe v Brentanovej škole, veď niektorí jeho žiaci chodili na Zimmermannove prednášky. Tak dochádzalo k tomu, že Bolzanove idey nadobúdali v tejto Viedenskej škole čoraz väčší systematický význam, čo nakoniec viedlo k znovuoobjaveniu veľkého Bernarda Bolzana a k novému vydaniu jeho

Vedoslovnia, o ktoré sa zaslúžil roku 1914 Meinongov žiak Alois Höfler.

Tradíciu školy v užšom a historicky významnom zmysle založil však až Franz Brentano (1853—1917). Brentana pokladáme za skutočného zakladateľa rakúskej filozofie v strednej Európe. Tvrdenie, že jeho *Psychologie vom empirischen Standpunkt* (Psychológia z empirického hľadiska) z r. 1874 je východiskom určitého svojbytného filozofického vývinu, môže však na prvý pohľad znieť trochu zarážajúco. No ako som už viackrát zdôraznil, priu podrobnejšej analýze a v oblasti, pre ktorú platí, nie je takéto tvrdenie vôbec prekvapujúce. Prvý program tejto filozofie sa v jadre skrýva už v druhej Brentanovej habilitačnej téze, kde sa tvrdí, že vlastnou metódou filozofie je jedine metóda prírodných vied. Okrem toho Brentano v niektorých podstatných bodoch nasledoval Augusta Comta, čo sa podľa mňa doteraz málo zohľadňovalo; veď aj o Comtovi hovorí, že v súčasnej dobe nie je snáď nijaký iný filozof, „ktorý by si tak veľmi zasluhoval našu pozornosť“. Brentano tak určite prevzal základnú ideu svojho vlastného členenia jednotlivých fáz filozofie od Comta a až potom ju podstatne modifikoval. Súhlasil s Comtom v tom, že aj najprogresívnejší vedci stále nesú na sebe badateľné stopy svojho primitívneho teologického raného štádia, a Brentano verí, že túto všeobecnú zákonitosť je možné zistiť aj ontogeneticky. Jeho realistickému pohľadu neuniká ani to, že v Comtovej teórii troch fáz o teologickom, metafyzickom a pozitívnom štádiu vied niet miesta pre fenomén regresu, na ktorý však predsa len pri všetkých našich zablúdeniach narážame. Lenže pre Brentana je podstatná paradigma vedeckého vysvetlenia, zodpovedajúca pozitívnemu štádiu vysvetlenia fenoménov, resp. udalostí na základe zákonitostí bez potreby nejakého ich konečného vysvetlenia.

Nedalo sa však vopred očakávať, že sa filozof uznávajúci Aristotela za svojho učiteľa otvorí pozitivizmu, ktorý v Nemecku v tom čase ešte nemal vplyv. Kto však študuje Brentanove práce, nebude sa cítiť v opozícii k pokračujúcemu procesu prírodovedného skúmania, aj keď mnohé z jeho teórií sú neudržateľné.

V jeho práci *Psychologie vom empirischen Standpunkt* nachádzame teoreticko-poznávací základ empirickej filozofie, na založenie ktorej je nevyhnutné rozlišovať medzi psychickým a fyzickým. Za základné kritérium rozlíšenia Brentano navrhuje princíp intencionality. Tento princíp tvrdí, že všetky psychické procesy sú zamerané na predmety, takže si nemôžeme predstavovať, usudzovať, milovať alebo nenávidieť bez toho, aby sme si nepredstavovali niečo, neusudzovali o niečom, nemilovali niečo alebo nenávideli niečo. Aj to, čo nám umožňuje uvedomovať si tieto skutkové stavy, je empirický prostriedok, totiž vnútorné vnímanie, ktoré podľa Brentana môže byť jediným zdrojom evidentných súdov.

Dnes už vôbec nemožno pochybovať o tom, že program založený deskriptívnou psychológiou bol veľmi vývojaschopný, čoho najlepším dokladom sú štádiá vlastného Brentanovho výskumu. Ale podľa programu sa dala osvojiť aj určitá metodológia: totiž, po prvé, pestovanie

filozofie ako vedeckej disciplíny, po druhé, uznanie skúsenosti za zdroj poznania faktov a v súlade s tým ponímanie evidentnosti vnútorného vnímania ako základu vnímania faktov. Napokon, z aristotelovského cieľa jasnosti vyplýva aj používanie jazykovo-analytických a jazykovo-kritických metód na odhaľovanie a prekonávanie zdanlivých problémov. Myslím si, že to boli najdôležitejšie pravidlá skúmania, a ich paradigmatická aplikácia u majstra bola taká mnohosiť, že ju mohli nasledovať všetci Brentanovi žiaci.

Platí to nielen o ortodoxných stúpecoch Pražskej skupiny, ktorí sa sústredili okolo Antona Martyho (1847—1914) a okolo Carla Stumpfa (1848—1936) — počas jeho pražského pedagogického pôsobenia — a ktorí tvorili najvernejší okruh stúpencov; Oskar Kraus (1874—1942) a Alfred Kastil (1874—1950) pritom prevzali úlohu publikovať rozsiahle dielo z pozostalosti, úlohu, ktorá vôbec nebola ľahká a ani nebola veľmi uspokojivo splnená. Marty sám bol samostatne činný predovšetkým v dvoch oblastiach: vo všeobecnej teórii jazyka a vo filozofii času. Jeho práca *Untersuchungen zur Grundlegung der allgemeinen Grammatik und Sprachphilosophie* (1908) (*Skúmanie základov všeobecnej gramatiky a filozofie jazyka*) je podľa mňa aj dnes veľmi zaujímavá a zasluhuje si pozornosť z dvoch dôvodov: po prvé, ide tu o jeden z najdetailnejších náčrtov všeobecnej sémantiky, aké poznáme v dejinách filozofie jazyka, a po druhé, je to jeden zo základných pokusov vo filozofii nášho storočia analyzovať starú dichotómiu autosémantických a synsémantických znakov. Za spomínanými stúpecami sa napokon vydal do Prahy ešte ďalší Brentanov žiak, Tomáš G. Masaryk (1850—1937), neskôr prvý prezident Československej republiky, založenej po prvej svetovej vojne.

Do Lvova bol povolaný Kazimír Twardowski (1866—1938). Stal sa zakladateľom ľvovsko-varšavskej školy a väčšina známych poľských filozofov bola ním ovplyvnená alebo boli priamo jeho žiakmi. V tejto súvislosti spomeniem len K. Ajdukiewicza, J. Lukasiewicza a F. Kotarbińskiego, ktorého žiakom bol zase A. Tarski. To, že „logistický anti-iracionalizmus“, ako tento smer nazval Ajdukiewicz, vznikol nezávisle od Viedenského krúžku, je podľa mňa ďalším symptómom vnútornej kontinuity rakúskej filozofie od Brentana až k filozofom Viedenského krúžku, na ktorú som sa snažil poukázať na viacerých iných miestach.

Už r. 1894 predložil Twardowski vo svojej práci *Zur Lehre von Inhalt und Gegenstand der Vorstellungen* (*K učeniu o obsahu a predmete predstáv*) vynikajúcu analýzu základných sémantických pojmov, ktorá v nadväznosti na Bolzanove idey a myšlienky deskriptívnej psychológie, najmä na koncepciu intencionálnych predmetov, priviedla k novej schéme vzťahu medzi zmyslom a významom. V tejto ukázkovo jasnej práci ide o intencionálne a ontologické aspekty tých problémov, ktoré vykladá Frege vo svojej rovnomennej rozprave. Nachádzame tu aj zreteľne skoncipovanú teóriu mien, ktorú ďalej rozvinul Husserl v *Logických skúmaniach* a neskôr r. 1934 Karl Bühler vo svojej *Sprachtheorie* (*Teórii jazyka*) ako mo-

del organonu jazyka. Meno má podľa Twardowského tri funkcie: je označomom o aspektoch predstáv, vyvoláva psychické obsahy v adresátovi, ktoré sa interpretujú ako významy, a po tretie, pomenúva predmety. Kto sa však domnieva, že tieto predmety musia byť vždy aj existujúcimi predmetmi, ten sa mýli. Lebo podľa Twardowského argumentácie, ktorou sa tak dištancuje od Bolzana, o existencii či neexistencii nejakého predmetu sa dá hovoriť až potom, keď je pomenovaný. Teda nie význam výrazu „okrúhly štvorec“ má protirečivé vlastnosti, ale predmet, na ktorý sa prostredníctvom významu odvolávame. Tak sa dostávame k základnej myšlienke Meinongovej teórie predmetu, k pojmu čistého predmetu, ktorého bytie (Sosein) je nezávislé od jeho existencie (Dasein), k myšlienke, že totiž všetko, čo môže byť pomenované, je predmetom, a pojem predmetu by sme mohli pokladať za summum genus. Zatiaľ čo Twardowski označuje „vedu, ktorá skúma všetky predmety, tak fyzické, organické a anorganické, ako aj psychické, reálne i nereálne, existujúce i neexistujúce“, za vedu o súcne ako takom, a teda za metafyziku, chápe Meinong o desať rokov neskôr takúto vedu ako existenčne neutrálnu, a preto ju označuje za teóriu predmetu.

Alexius Meinong (1853—1920) bol r. 1882 povolaný do Grazu, kde vyučoval až do svojej smrti. Tak ako mnohí jeho spolužiaci, vyrástol v polemike s Lockom, Humom a Millom, bol však asi jediný z Brentanových žiakov, ktorý skoro dosiahol uznanie v anglosaskom prostredí, najmä preto, že sa jeho prácami zaoberal Bertrand Russell, ktorý predovšetkým svoju geniálnu teóriu deskripcií rozvinul v polemike s Meinongom. Kým Meinong zastával tézu, že každý predmet — nezávisle od svojej existencie — môže mať vlastnosti, a preto mohol pokladať eventuálne za pravdivé aj výroky o nemožných predmetoch, odmietal Russell, na základe svojho obrovského zmyslu pre realitu už sám tento predpoklad.

Nazdávam sa, že Meinongova najvýznamnejšia zásluha je v tom, že myšlienku čistého predmetu neustále domýšľal ďalej až k jej najkrajnejším dôsledkom ako žiadny iný filozof pred ním a tieto dôsledky overoval vo všetkých ťažiskových disciplínach filozofie. Na druhej strane, tak ako všetci Brentanovi žiaci vychádzal z maximy deskriptívnej psychológie — vybudovať empiricky fundovanú vedeckú filozofiu.

Fakt, že školy Brentanových stúpencov v Grazi a v Prahe navzájom súperili, je len názorným, ale typickým príznakom vytvárania klasických škôl, kde vždy existujú ortodoxní, epigóni, odchyľujúci sa a revizionisti, ktorých vzájomné súboje prekrývajú a zatieňujú to, čo majú spoločné. Žiaľ, práve v Brentanovej škole sa v tomto smere najkrikľavejšie prejavujú aj záporné stránky fenoménu, ktorý väčšinou plodí silnú osobnosť učiteľa a jeho obrovský vplyv. Kým jedni žiaci mu chcú zostať blízki tým, že zápasia o spoločné jadro jeho učenia, druhí potrebujú určitý odstup a bojujú o autentickosť tých častí učenia, ktoré sa od majstra odchyľujú, aj keď jeho celkovú koncepciu takmer alebo aspoň podstatne nemenia.

Zdá sa mi, že takým spôsobom možno najskôr objasniť spor o priority v generácii žiakov.

Ako sme už povedali, záujem anglickej analytickej filozofie o Meinongovu filozofickú logiku sa udržiaval prostredníctvom Russella. Tak možno objasniť, že práve v poslednom desaťročí došlo k znovuobjaveniu tohto filozofa z Grazu. Jedným z dôvodov bol aj rozvoj takzvaných existenčne neutrálnych logík, ktoré museli uznať koncepciu čistého predmetu za paradigm s svojich vlastných pravidiel skúmania. Rýchly nástup deontickej logiky v posledných štyridsiatich rokoch spôsobil, že aj jej zakladateľ, Ernst Mally (1879—1944) — Meinongov nástupca v Grazi —, získal zaslúženú, i keď oneskorenú uznanie. Podľa mňa však ešte stále neboli celkom docenení dvaja iní žiaci a priatelia tohto filozofa z Grazu, a to Christian von Ehrenfels (1859—1922), zakladateľ tvarovej psychológie (Gestaltpsychologie) a neskôr profesor v Prahe, a Alois Höfler (1852—1922), ktorého životná dráha tiež začala v Prahe, odkiaľ bol povolaný späť do Viedne. Obidvaja boli v Meinongovom viedenskom období Brentanovými žiakmi, no čoskoro sa spolu s Meinongom pripojili k heterodoxným Brentanovým stúpencom. Kým Ehrenfels sa venoval skôr praktickej filozofii a podobne ako Masaryk pracoval na reforme sociálnej etiky, v Höflerových filozofických prácach sa zdôrazňujú viac logické aspekty a aspekty teórie vedy. Tak Ehrenfels, ako aj Höfler boli všestranne nadaní a činní. Ehrenfels komponoval hudbu a bol aj dramatikom, Höfler bol organizátorom Viedenskej filozofickej spoločnosti, Viedenského Wagnerovho spolku a, prirodzene, pedagógom. Ako pedagóg veľmi skoro v spoluautorstve s Meinongom napísal učebnicu filozofickej propeutiky, ktorej metodologická časť bola zvlášť progresívna. V nej už nachádzame tvrdenie, že púhe konštatovanie faktov nemôže viesť k uspokojeniu potreby poznania, ale že sa tak deje až pochopením reálnych príčin a dôvodov poznania. Ďalej v nej nachádzame definíciu pojmu zákona na základe invariantných podmienok, falzifikáciu ako prostriedok overovania hypotéz, pričom Höfler hovorí aj o vylúčení deduktívne odvodených záverov, ku ktorému dochádza vtedy, ak „čo len jeden dôsledok protirečí hypotéze“. Predpokladá však, že aj hypotéza, ktorá je v súlade s pozorovateľným faktom a ktorá ostane po tomto vylúčení, musí byť verifikovaná. Nakoniec Höfler využíva aj paradigm pokroku poznania, ktorá sa opätovne objavuje od Keplera až po Newtona, aby tento pokrok interpretoval ako pokrok v explanačnej sile teórií.

Vernými stúpenkami deskriptívnej psychológie v Innsbrucku sa stali najprv v r. 1886 Brentanov žiak Franz Hillebrand, ktorý študoval u Martyho v Prahe, a v r. 1906 Martyho žiak Alfred Kastil, ktorý bol pôvodne docentom v Prahe. To vysvetľuje, prečo práve na univerzite v Innsbrucku ako na jedinej rakúskej univerzite bolo možné po druhej svetovej vojne bezprostredne nadviazať na Brentana. Zdá sa, že Hillebrandove práce úplne upadli do zabudnutia. Pritom napríklad jeho štúdiá *Zur Lehre von der Hypothesenbildung* (Učenie o tvorbe hypotéz) predstavuje vynikajú-

cu analýzu zložitého pojmu, ktorú ešte aj dnes možno oprávnene pokladať za príspevok k objasneniu tejto hmlistej oblasti. Okrem iného by sa mala podrobnejšie preskúmať použiteľnosť Hillebrandovho návrhu, aby sa predbežné hypotézy, t. j. predpoklady v Meinongovom zmysle, neinterpretovali ako výpovede schopné nadobúdať pravdivostnú hodnotu. Niektorým predstaviteľom deduktívno-nomologického modelu explanácie sa však nezdá samozrejmy ani jeho postreh, že z faktu, že sa z nejakej hypotézy dá deduktívne odvodiť fenomén, ktorý treba vysvetliť, nevyplýva ešte oprávnenosť samotnej hypotézy. Aj tu sa však musím uspokojiť iba s touto poznámkou; podrobný rozbor ani nebol zámerom tejto štúdie. Napriek všetkej stručnosti bude azda zrejmé nielen to, v akom rozsahu pôsobila Brentanova škola, ale aj to, ako si jej filozofia sústavne kládla za cieľ vernosť vedeckým metódam. Platí to aj o široko koncipovanom programe Husserlovej fenomenológie, ktorý až po jeho obrat k transcendentálnemu idealizmu možno pokladať za variant deskriptívnej psychológie. Ako je však známe, v Nemecku, kde Husserl nadobudol vplyv aj vďaka silnej Heideggerovej pozícii, mali ostatní stúpenci Brentanovej školy veľmi malý ohlas, podobne ako filozofia Viedenského krúžku.

5. Z tohto hľadiska je pochopiteľné, že v rámci starej podunajskej monarchie ovládal filozofiu v oveľa väčšej miere empirizmus než všetky formy racionalistického idealizmu, nehovoriac už o jeho špekulatívnych odrodách. Preto z historického hľadiska nie je vznik logického empirizmu v Rakúsku až taký prekvapujúci. Ako však došlo ku vzniku Viedenského krúžku? Nemožno očakávať, že tento prehľad a náčrt môže dať vyčerpávajúcu odpoveď na takú širokú otázku, odhliadnúc od toho, že na tento typ otázok neexistujú odpovede, ktoré sú zároveň vysvetľujúce i vyčerpávajúce. Ak by sme totiž hľadali vyčerpávajúce vysvetlenie, vyžadovalo by si to v oveľa väčšej miere zohľadniť aj všeobecné politické, sociokultúrne a vedecké súvislosti, tak ako sa to úspešne a adekvátne darí napríklad výkladom Alberta Fuchsa, W. M. Johnstona a A. Janika a St. Toulmina. Nikomu, kto sa podrobnejšie zaoberá týmto obdobím, nemôže uniknúť, že v ňom ide o jeden zo zriedkavých vrcholov, aké poznáme z Florencie Medicejovcov, z Paríža osvietenecov alebo z Goetheho Weimaru, keď sa určité miesto stáva križovatkou duchovných prúdov určitej doby a kde sa každý z týchto prúdov stáva do istej miery zložitým už tým, že sa nachádza v rozmanitých vzťahoch k iným prúdom.

Na druhej strane však odvodzovanie vedeckých ideí a koncepcií z externých faktorov má v sebe vždy aj niečo chýlostivé, takže obmedzenie výkladu iba na interné faktory sa zväčša považuje za prijateľnejšie. Ale ak chceme sprístupniť napríklad životné dielo takého vynikajúceho ducha, akým bol nepochybne Otto Neurath, potom nemožno úplne odhliadnuť od externých faktorov, už len preto, že nielen ony formovali jeho, ale aj on sám ich spoluurčoval. Neurath ako sociológ a metodológ sociálnej vedy nebol len spoluzakladateľom a vedúcou postavou Viedenského krúžku. Až z pohľadu našej prítomnosti zisťujeme, že bez jeho organizátorskej

činnosti by krúžok nikdy nebol mal taký vplyv. Neurath už pred začiatkom združenia členov krúžku v r. 1925 prevzal vedenie Spoločenského a hospodárskeho múzea mesta Viedne, založeného z jeho iniciatívy, v rámci ktorého rozvíjal program takzvanej „viedenskej obrazovej štatistiky“: novovytvorený znakový jazyk štatistických znakov mal poskytovať deťom a robotníkom rovnaké informácie ako členom cechov. V záverečných vetách práce *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis* (*Vedecké chápanie sveta: Viedenský krúžok*), ktorú napísal hlavne Neurath, vyjadruje aj svoju nádej (a pragmatické presvedčenie), že univerzálny duch vedeckého chápania sveta prenikne ešte hlbšie do všetkých foriem osobného života, a spomína pritom výchovu, stavitelstvo, hospodárstvo a sociálny život. Boli to oblasti, v ktorých sa angažoval Neurath, ale nielen on, a v ktorých sa prepletalo politické stanovisko, znovu prebudený pátos osvietenstva, rozšírené nálady prelomu v umení. Tak našli spojenie Otto Glöckl, školský reformátor prvej republiky, Otto Bauer, vodca sociálnej demokracie, Adolf Loos alebo Josef Frank.

Nech sú biografie akokoľvek rozdielne, musíme predsa len priznať, že filozof, ktorý päť rokov aktívne pracuje v hnutí záhradkárov a chatárov, aby potom stanovil reálny vzťah medzi štatistikou a proletariátom, o nič menej neprotirečí obrazu čisto akademického filozofovania než filozof, ktorý sa odvracia od sveta buržoáznych vysokých finančných kruhov a uniká do postavenia vidieckeho učiteľa, aby sa potom dal do služieb postsecesnej architektúry loosovskej proveniencie. Prirodzene, nemali by sme sa dopustiť chyby a hľadať priamy kauzálny vzťah medzi vznikom Viedenského krúžku a nejakým mimoakademickým politickým záujmom, aj keď o väčšine jeho členov by sa azda dalo povedať, že svojimi politickými názormi mali najbližšie k vtedajšej rakúskej sociálnej demokracii, t. j. k austromarxizmu. No niektorí z nich, ako Schlick alebo Kraft, boli svojimi názormi a konaním takmer úplne vzorom akademického postoja, ktorého znakom je v každom prípade skôr určitá liberálna indiferentnosť než stranícka angažovanosť. Väčšina členov krúžku — hádam až na Neuratha — pokladala tiež za samozrejmé striktné oddeľovanie filozofickej teórie od morálno-politickej praxe, a preto považovala za signifikantný príznak a autoritu zdôvodnenia etických výpovedí ich nekognitívnosť.

6. Členov krúžku spájal prevažne teoretický záujem: chceli preskúmať základy logiky, matematiky a exaktných prírodných vied. Keď v r. 1922 prišiel do Viedne Moritz Schlick ako nástupca Adolfa Stöhra, našiel na vtedy ešte nerozdelenej filozofickej fakulte pracovať stúpencov vedeckého chápania sveta na rovnakých alebo podobných problémoch, akými sa zaoberal aj on sám. Matematik Hans Hahn (1880—1934) pripravil nielen vstup novej matematickej logiky do cisárskej Viedne, ale bol to práve on, ktorý sa ako prvý zaoberal otázkami filozofie novej logiky, a tak sa cez dielo B. Russella dostal k Wittgensteinovej logicko-filozofickej rozprave, ktorú rozoberal v seminári už v zimnom semestri 1922/1923. Okrem neho tu pôsobili ešte docenti matematiky Kurt Gödel, Karl Menger a Theo-

dor Radakovic a spolu so Schlickovým asistentom Friedrichom Waismanom tvorili silné matematické krídlo krúžku. Túto skupinu podporovali fyzici: sám Schlick, mladý Herbert Feigl a Béla von Juhos. Sociálnovednú a historickú problematiku a metodológiu síce zastupovali Edgar Zilsel, Felix Kaufmann a historik Victor Kraft, ale o týchto problémoch sa nediskutovalo. Napokon z Nemecka prišiel ešte Rudolf Carnap, ktorý sa na odporúčanie Reichenbacha zoznámil so Schlickom v lete 1924 a habilitoval r. 1926 vo Viedni. Prostredníctvom Carnapa, ktorý bol v r. 1931 povolaný do Prahy, kde ako profesor pôsobil fyzik Philipp Frank, bola v hlavnom meste Československa založená v istom zmysle pobočka Viedenského krúžku.

Od uverejnenia Waismannových prác z pozostalosti vieme čosi viac aj o tom, akým spôsobom vplýval na Viedenský krúžok L. Wittgenstein. Tento vplyv nemožno nijako preceňovať, ale každá jedna veta jeho diela *Tractatus logico-philosophicus* sa rozoberala na štvrtkových zasadnutiach krúžku. Osobné reakcie však neboli jednotné. Pochopiteľne, že aj v tomto prípade musel tento svojrázny podivín najmenej zapôsobiť na Neuratha. A ako vieme, čoskoro sa prerušilo aj spojenie s Carnapom a Feiglom. Zdá sa, že ak odhliadneme od Waismannovho vzťahu, len Schlick našiel blízky vzťah k mysliteľovi, ktorý sa v r. 1929 vrátil späť do Cambridge. Waismannov pokus dať systematickú podobu Wittgensteinovej reinterpretácii *Traktátu* musel totiž pri Wittgensteinovom dominantnom postavení v tomto vzťahu pôsobiť skôr neblaho, ako brzda. Fakticky Wittgenstein tento vzťah neskôr prerušil sám od seba, tak ako predtým aj vzťah s Carnapom.

Viedenský krúžok, ktorého širšie fórum tvoril Spolok Ernsta Macha, v skutočnosti nebol len inštitucionálnym rámcom, v ktorom sa diskutovalo o ťažko zrozumiteľných tézach Russellovho žiaka a priateľa, ktorý v tom čase pôsobil ako učiteľ ľudovej školy a architekt, ale bol centrom hnutia, ktoré chcelo revolucionizovať filozofiu a skutočne ju aj zrevalucionizovalo.

Na pozadí Wittgensteinovej epifilozofie, vyjadrenej výrokom „Celá filozofia je kritikou jazyka“, rozvinuli členovia krúžku na jednej strane program celého budúceho filozofického skúmania: eliminácie všetkých zdanlivých problémov, logickej analýzy jazyka a konštrukcie racionálneho univerzálneho jazyka, v ktorom majú adekvátne uplatnenie len zmysluplné znaky logickej syntaxe. Podľa tohto programu bol znak zmysluplný len vtedy, ak bol evidentne verifikovateľný v zmysluplných výrokoch, t. j. keď sa dali určiť podmienky, za ktorých je možné verifikovať výrok obsahujúci znak ako svoju podstatnú súčasť. Metafyzické výpovede by podľa toho museli byť zmysluprázdne, pretože v nijakom prípade by nebolo možné ani predstaviť empirické overenie ich pravdivosti.

Pokiaľ ide o chápanie charakteru vied, Viedenský krúžok neobhajoval len vedeckosť filozofického skúmania, ale aj tézu o metodologickej jednote všetkých empirických vied. Z toho vychádzala požiadavka vytvoriť základný jazyk, do ktorého by sa dali preložiť všetky ostatné ve-

decké jazyky, pričom preklad sa interpretoval aj ako proces redukcie. Tak mala dostať stará idea „sapientiae universalis“ svoj „fundamentum in lingua“: jazyk fyziky mal tvoriť základ všetkých ostatných jazykov, takže za vedecky zmysluplné sa mali pokladať len výpovede preložitelné do tohto jazyka.

Týmto fenomenalistickým alebo neskôr práve fyzikalistickým programom sa však logickí empiristi vydali za hranice filozofie *Traktátu*, lebo Wittgensteinova metateória vedy nikde nenavrhne redukovať jedny teórie na druhé. Aj dichotómiu medzi tým, o čom možno hovoriť, a tým, o čom nemožno hovoriť, ktorá mala pre Wittgensteina zásadný význam, akceptovali len niektorí členovia krúžku. Väčšina z nich jej podobne ako Russell takmer nevenovala pozornosť. Objavuje sa len v dichotomizácii racionálnej oblasti na kognitívno-teoretickú a nekognitívno-praktickú, lebo možno len súhlasiť s Victorom Kraftom, že vo Viedenskom krúžku sa nediskutovalo o hodnotových otázkach, pretože ich jazykovým výrazom sa prisudzoval len emocionálny obsah; otázky ich pravdivosti sa preto pokladali za neadekvátne.

Pravda, otázka možnej redukcie vedeckých výpovedí nejakého systému na výpovede iného systému mala aj hlbšiu súvislosť s plnením celkového empiristického programu, ktorého centrálnym kľúčom bol princíp verifikácie resp. potvrdenia. Tento program, prevzatý hlavne od Ernsta Macha, bol však začlenený do širokého prúdu empiristickej filozofie v Rakúsku a potom modifikovaný logikou Fregeho a Russella, ktorá je nástrojom Wittgensteinom požadovanej kritiky jazyka. Princíp verifikácie je v istom zmysle lingvistický pendant tvrdenia starých empirikov: „Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu“; hovorí, že výrok je zmysluplný vtedy a len vtedy, ak je možné empiricky zistiť jeho pravdivostnú hodnotu. Myslenie v zásade nepostihuje nijaké fakty, ale len spôsob, akým o svete hovoríme. Preto je prvým a jediným predmetom filozofie spôsob hovorenia o svete a jej jedinou činnosťou je kritika jazyka.

Z tejto perspektívy sa Popperova raná kritika princípu verifikácie vôbec nejaví v inom svetle než Carnapove alebo Neurathove návrhy na jeho vylepšenie; Poppera možno bez obáv zaradiť medzi imaginárnych účastníkov krúžku len s tým rozdielom, že v porovnaní s ostatnými kládol väčší dôraz na odlišnosť a dôležitosť svojich vlastných príspevkov, a tým aj stratil zo zreteľa to, čo ho spájalo s ostatnými empiristami.

7. V tomto krátkom prehľade, pravda, nemôžeme poskytnúť patričný priestor aj učeniu spomínaných filozofov, tým viac, že náš zámer, formulovaný na začiatku, bol úplne iný. Išlo nám totiž o načrtnutie dejín špecifického vývinu filozofie v Rakúsku. V súlade s predloženým náčrtom sa rakúska filozofia na jednej strane javí ako skrytá bočná vetva anglického empirizmu, ktorá nakoniec vyúsťuje do redukcie filozofie na jednu z jej disciplín: na teóriu vedy. Na druhej strane sa rakúska filozofia javí ako skryté pokračovanie Leibnizových koncepcií, ktorých centrálnym bodom bola nová filozofia logiky. Obidve vetvy sa spojili na poli prírodo-

vedného skúmania a priviedli k hnutiu, ktorého sme dedičmi. Ako som už neraz zdôraznil, základné postuláty tohto nového pozitivizmu, totiž princíp empirickej fundácie všetkých poznatkov, princíp úspornosti explanačných dôvodov, ako aj princíp jednoty vedeckého poznania, patrili vždy k výbave rakúskej filozofie práve tak, ako aj tradícia kritiky jazyka, ktorá je jej pevnou súčasťou.

Ak pozornejšie sledujeme načrtnutú líniu, potom pochopíme aj príčinu nepopierateľného faktu, že pozitivizmus mal v Rakúsku a v oblastiach ním ovplyvnených väčší vplyv než v oblastiach, kde panstvo „absolútneho ducha“ alebo iného špekulatívneho princípu ponechávalo oveľa menší priestor pre fakty.

V každom prípade je potešiteľné, že sa dnes už tak veľa múdrych hláv zaoberá dejinami rakúskej filozofie. Ale ešte dôležitejším ako nepochybne významná úloha skúmať našu minulosť sa mi zdá pokračovať vo filozofickej práci v dobrom duchu tejto minulosti, to znamená v duchu vedeckosti, empirickosti a kritiky jazyka.

Z nemeckého originálu preložil *Ladislav Kiczko*

LITERATÚRA

1. HALLER, R.: Meinongs Gegenstandstheorie und Ontologie. In: Journal of the History of Philosophy IV, 1966.
2. HALLER, R.: Wittgenstein und die österreichische Philosophie. In: Philosophie in Österreich. Wissenschaft und Weltbild, Roč. 21, 1968.
3. HALLER, R.: Wittgenstein und die „Wiener Schule“. In: Dauer im Wandel. Viedeň—Freiburg, Herder 1975.
4. HALLER, R.: Brentanos Sprachkritik, oder „dass man unterscheiden muss, was es... zu unterscheiden gibt“. In: Grazer Philosophische Studien. Zv. 5, 1978.
5. FUCHS, A.: Geistige Strömungen in Österreich 1867—1918. Viedeň, Globus 1949.
6. JOHNSTON, W. M.: Österreichische Kultur- und Geistesgeschichte. Viedeň, Böhlau 1974.
7. JANIK, A. — TOULMIN, St.: Wittgenstein's Vienna. New York, Simon a Schuster, 1973.
8. HERBART, J. F.: Sämtliche Werke. Vyd. K. Kehrbach a O. Flügel, 15, Zv. 1887—1909, Zv. 5.
9. Über die Möglichkeit und Notwendigkeit, Mathematik auf Psychologie anzuwenden, 1882.